

СОЦІАЛЬНІ СТРАХИ УКРАЇНЦІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто соціальні страхи, які притаманні українцям, їх різновиди та чинники, що їх викликають. Зазначені функції та модуси соціальних страхів. Проаналізовані результати соціологічних досліджень (опитування, інтерв'ю) стосовно цієї проблематики.

Ключові слова: соціальний страх, українське суспільство, соціальне самопочуття, безробіття, зарплата, зростання цін.

В статье рассмотрены социальные страхи, которые присущи украинцам, их разновидности и факторы, вызывающие их. Указаны функции и модусы социальных страхов. Проанализированы результаты социологических исследований (опросы, интервью), касательны данной проблематике.

Ключевые слова: социальный страх, украинское общество, социальное самочувствие, безработица, зарплата, рост цен.

The article considers social fears, which are inherent to the Ukrainians, their varieties and the key factors which cause it. These functions and modes of social fears. The results of sociological research (survey, interviews) in relation to these issues are analyzed.

Key words: social fear, Ukrainian society, social health, unemployment, wages and price rise.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції в Україні – посилення майнової нерівності людей, різке зниження їх суспільної необхідності, корозія духовних цінностей, руйнація ідеалів, наростання соціальної і психологічної дезорієнтації та дезадаптації індивіда, високий рівень безробіття, кризове світосприйняття – усе це проявляється в періоди різких соціальних трансформацій, коли відбувається перебудова соціальної системи, переоцінка і зміна життєвих орієнтирів і цінностей людей. Глобальні трансформаційні процеси відображаються в свідомості кожного члена суспільства, що виражається у втраті адаптаційних механізмів, збільшення почуття безсилля, незахищеності, апатії, депресії і призводить до кризи свідомості. Ця криза відображається у формі тривоги і страху. Страх є реакцією індивідів і груп на руйнівні зміни навколишнього середовища як оцінка ступеня загрози існування в ній.

Події останнього століття свідчать про те, що наука і суспільство зіткнулися з фактом глобалізації відчуття страху до створеного самою ж людиною світу. Страх стає об'єктивним фактором, який впливає на процеси суспільного життя. Ця думка підтверджується не лише страхом сучасної цивілізації перед терористичними актами, глобальними війнами, екологічними катастрофами, техніко-економічною глобалізацією, але, перш за все, переоцінкою місця та значущості пересічної людини в ось-бутті. І тому такий стан

речей вводить людину в афективний стан. Людина ХХІ ст. опинилась у морально-психологічній регресії, яка призводить до зміни позитивного світогляду, головною ознакою якого є страх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Страх як причина соціокультурних зрушень досліджувався багатьма гуманітарними науками. Так, історики Ж. Лефевр, Л. Февр, Ж. Дельмо, І. Вайнберг, А. Гуревич, Н. Ейдельман аналізували місце і значення страху в історичному процесі. Близькою до цього бачення є точка зору культурологів В. Іванова, Ю. Лотмана, А. Панченко, В. Топорова. У релігієзнавстві та етнології страх розглядався як активне суб'єктивне відчуття, як творчий момент соціокультурних процесів. Тією чи іншою мірою такої думки дотримуються психологи В. Вунд, М. Еліаде, М. Касавін, Д. Кембелл, Л. Леві-Брюль, Б. Маліновський, Е. Тайлор, Дж. Фрезер та інші. У соціальній психології страх переважно визначається як афект, що детермінує й пояснює таємниці натовпу (праці Г. Лебона, С. Московічі, Б. Поршнева, З. Фрейда). В Україні предметне поле досліджень у межах проблематики соціального страху тільки формується. Воно представлено, насамперед, працями Л. Газнюк, Є. Головахи, С. Кухарського, Т. Лютого, Н. Паніної, В. Табачковського, О. Туренка, Н. Хамітова та інших дослідників. Значення страху досліджують також соціологи В. Іванова, В. Шубкін, В. Кіпень. Вплив феномена

страху на суспільно-політичні процеси аналізують Л. Гозман, С. Кара-Мурза, Д. Ольшанський та інші.

Мета статті – визначити специфіку соціальних страхів українців у сучасних умовах розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Страх – це емоція, що виникає в разі реальної чи уявної загрози існуванню організму, індивіда, його цінностям, ідеалам та принципами [8, с. 355].

Взаємодія страху з іншими емоціями може також надавати великий вплив на особистість і поведінку. Взаємодія між страхом і стражданням може посилити проблеми щодо формування особистості та загальмувати її розвиток. Сильний зв'язок між страхом і стражданням може знизити здатність людини співчувати іншим людям. Взаємодія страху і презирства можуть призвести до невіри у себе та навіть страху себе. Сильний зв'язок між страхом і соромом можуть призвести до параноїдальної шизофренії.

Ми погоджуємось із таким визначенням соціального страху: це стан, який виражає невпевненість у пошуках надійності, що зумовлений дійсною чи уявною загрозою біологічному або соціальному існуванню і благополуччю людини, забезпечуючи при цьому, на певний час, самозбереження індивіда. Виділяють страхи природні (біологічні), соціальні й екзистенціальні (але є й інші класифікації) [6, с. 164]. На думку відомого екзистенційного психолога, психотерапевта і філософа Р. Мея, «страх існує незалежно від культури і рівня розвитку народу чи його окремих представників: єдине, що змінюється – це об'єкти страху, бо як тільки ми думаємо, що перемогли чи подолали страх, з'являється інший вид страху, а також інші засоби і заходи, спрямовані на його подолання» [5, с. 225].

Сьогодні в науковому лексиконі вживаються такі модифікації соціального страху, як хвилювання, занепокоєння, побоювання, тривога, переляк, жах. Робляться спроби класифікувати ці модуси. Зокрема, З. Фрейд пропонує такий варіант співвідношення переляку, страху і жаху: «Переляк, страх, жах неправильно вживаються як синоніми. Тому у ставленні до небезпеки їх легко розмежувати. Страх означає певний стан очікування небезпеки, і підготовка до останньої, якщо вона і невідома; жах передбачає певний об'єкт, якого бояться; переляк має такий же стан, як під час небезпеки, коли суб'єкт виявляється до неї непередбачений, він підкреслює елемент несподіванки» [7, с. 27].

Що ж до функцій страху, вони повинні збігатися з основними функціями емоцій. В. Андрусенко, орієнтуючись на аналіз функцій емоцій, здійснений В. К. Виллоном, спробував визначити основні функції соціального страху. Оцінна функція страху. Її можна розглядати у трьох аспектах: а) визначення самодостатності рис людини реалізації активної експансії цієї особливості на навколишній соціум; б) образне

уявлення сили іншого дозволяє людині визначити міру своєї залежності від іншого; в) страх виступає – чи це неусвідомлена, чи усвідомлена його форма – попередньою оцінкою ірраціональних модусів внутрішньої чи зовнішньої рефлексії [2, с. 63]. Синтезувальна функція – особливість страху виступати синтезувальними підвалинами цілісного і структурованого відображення всього комплексу ситуації страху.

Страхи різного роду переслідують людину з давніх часів. Усе – від феномену народження до акта смерті – змушувало людство на різних історичних етапах формувати в собі тривоги, фобії і найсильніші потаємні страхи. Сучасне ж суспільство формує сучасні проблеми, зумовлені економічно, соціально й політично.

За останні 10-20 років зміст страхів сильно змінився, і багато з того, чого ми боялися 10 або 20 років тому, зараз виглядає інакше. Соціальні страхи сучасних українців зародилися в 90-х роках минулого століття – у часи, коли попередня система розвалилася і відбувалося становлення нової. Уявний оптимізм радянських людей, штучна впевненість у завтрашньому дні в один момент почали пропадати. І це, власне, викликало посилення страхів. Однак в основі їх не стільки страх перед тим, що буде і як буде, скільки страх самих змін, зламу ціннісних орієнтирів. Коли люди багато років живуть за одними правилами, то страшно виявляється навіть не нова перспектива, а сам факт яких-небудь змін.

Підґрунтям неспокійного соціального самопочуття українців можна віднести тривожне передчуття за майбутнє власних дітей, страх перед інфляцією, ростом цін і комунальних послуг, скороченням на роботі, зневіру в соціальних гарантіях [1, с. 271].

Новий сплеск соціально-економічних страхів викликала світова фінансова криза. За свідченням психологів, наслідки фінансового колапсу дали суттєвий відбиток на психологічному стані українців, які переживають соціальний стрес у зв'язку із втратою роботи чи частини свого доходу. Проте у медіях знову звучать прогнози психологів про збільшення кількості людей, які переживатимуть страх, паніку і депресію, пов'язані не з реальними втратами, а з наслідками інформаційного пресингу: коли звідусіль лунають слова про загрозу, а ЗМІ присвячують фінансовій кризі майже всі рубрики, неспокій відчує навіть цілком забезпечена людина [4].

Економічні фобії є однією зі складових широкого поняття «соціальна фобія». А соціальною фобією, згідно з довідником, розробленим проблемною групою з соціальної фобії Всесвітньої асоціації психіатрів, можна назвати хронічне захворювання. Якщо його не лікувати, захворювання може викликати алкоголізм, наркоманію або призвести до суїциду.

Українці ж з такими фобіями стали активно звертатися до психіатрів буквально в останнє десятиліття. Однак, як відзначають фахівці, багато наших співвітчизників, наприклад, страх не

отримати зарплату, фобією не вважають, і починають лікуватися тільки після усвідомлення своєї депресивності або загальної пригніченості. Так, психіатр Олександр Гном розповів «Обозревателю», що скласти ТОП-10 або навіть ТОП-5 соціальних фобій українців буде вкрай складно, адже багато хвороб можуть не лікуватися роками, а значить – залишатися непоміченими [10].

Сучасний українець навіть не знає значення слова «фобія», не кажучи вже про лікування своїх страхів. Постійна боязнь не отримати зарплату, у зв'язку зі сформованою економічною ситуацією в країні, видається українцям зовсім не фобією, а об'єктивною реальністю.

Про соціальні страхи українців, причини їх виникнення та наслідки боротьби в інтерв'ю «Обозревателю» розповів доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології АПН України Вадим Васютинський. Зокрема, він розповів, що сучасні українці в цілому бояться всього, що пов'язано з погіршенням матеріального становища, – безробіття, підвищення цін, затримки зарплат. Дещо менш поширені соціальні страхи політичного характеру: побоюються соціальних конфліктів, несправедливої влади, розколу країни. Посилюється і страх перед заселенням України представниками етнічних і расових груп, далеких від нас культурно та ментально [3, с. 156].

Українці часто страждають страхом не отримати зарплату. Це не дивно, адже, здається 80 або навіть 90 % наших співвітчизників живуть від зарплати до зарплати.

Крім іншого, В. Васютинський зазначає, що деякі соціальні страхи можуть переростати в різного роду сексуальні девіації або просто розвиватися паралельно. Багато людей, які страждають соціальними фобіями, стають заручниками сексуальних розладів. Боячись одного, вони можуть почати бажати іншого. І це нерідкі випадки [3, с. 157].

Проте, всупереч усьому, соціальне самопочуття в Україні набагато краще, ніж у її найближчих сусідів – Росії. Про це в прес-центрі «Главкому» розповіли соціологи, директор Центру соціальних і маркетингових досліджень «СОЦИС» Микола Чурилов і керівник компанії «Research&Branding Group» Євген Копатко.

М. Чурилов, спираючись на результати моніторингового дослідження, яке, починаючи з вересня, центр «СОЦИС» регулярно проводить спільно з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень імені Кураса НАНУ заявив, що серед соціальних страхів у понад 60 % населення на перших місцях стрімке зростання цін, втрата роботи, невивплата зарплат і пенсій [9].

Соціальне самопочуття погіршується залежно від віку населення. Досить високий рівень у молоді до 30-ти років (43-44 %), і цей індекс різко знижується для населення віку 49 років і старше. Населення похилого віку найбільше хвилюють такі показники: постійне зростання цін, необхідна медична допомога, юридична допомога, можливість повноцінно проводити свій відпочинок і можливість підробляти, а також можливість харчуватися відповідно до своїх інтересів [9].

Компанії «Research&Branding Group», на основі соціологічних досліджень, які проводилися у жовтні-листопаді 2013 року, вдалося виділити приблизно 18 типів соціальних страхів, які притаманні українському населенню, де на перших місцях превалює стрімке зростання цін, втрата роботи, невивплата зарплат і пенсій. Понад 60 % населення відзначають ці страхи і вони рівномірно поширюються для кожного регіону. Характерно ще одне: на диво, в нашій країні є 3 % оптимістів, які вважають, що їм взагалі нічого не загрожує, вони нічого не бояться. При цьому такі соціальні страхи, як втрата національної єдності, зовнішня загроза з боку присутні, але вони в загальному підсумку йдуть кудись далеко назад, їх відзначає менше третини населення [9].

Отже, проблема страху, хоч і сягає корінням у далеке минуле, все ще є актуальною й завжди буде їй залишатися, адже поки існує людина, у неї самої існуватиме й соціальний страх. Звісно, з розвитком нашого суспільства та цивілізації він набуватиме нових форм, а люди будуть шукати нові шляхи боротьби з ним. І тому, якщо суспільство так і далі розвиватиметься як авторитарне-механістичне, то страх завжди житиме в душі людини.

Як бачимо, явище соціальних фобій, як в Україні, так і за її межами, цілком виправдано. Світова соціально-економічна картина багато в чому залишає бажати кращого, а експерти побоюються, що не за горами той час, коли все життя буде одним великим страхом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров П. Соціальні страхи у дзеркалі ЗМІ / П. Александров // Вісник Львівського університету. – 2011. – Вип. 35. – С. 270–276.
2. Андрусенко В. А. Социальный страх (опыт философского анализа) / В. А. Андрусенко. – Свердловск. : Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 172 с.
3. Васютинський В. Сім страхів сучасної України / Вадим Васютинський // Культурологічний часопис «Ї». – 2005. – № 37. – С. 155–158.
4. Жила О. Страх-страху-страх [Електронний ресурс] / Ольга Жила // Новинар. – 13 листопада 2008. – Режим доступу: <http://novynar.com.ua/analytics/life/4357>.
5. Мэй Р. Проблема тревоги / Р. Мэй ; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 432 с.
6. Мовчан М. Н. Страхи в соціальному середовищі Київської Русі / М. Н. Мовчан // Філософські обрії. – 2012. – № 27. – С. 163–174.
7. Осадько О. Страх як прояв особистісних самообмежень / О. Осадько // Психолог. – 2004. – №7 (103). – С. 25–30.

8. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О. В. Степанов]. – К. : Академвидав, 2000. – 424 с.
9. Социальные страхи украинцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/2423.html>.
10. Чего боятся украинцы? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.obozrevatel.com/boiling/46320-chego-boyatsya-ukraintsyi.htm>.

Рецензенти: Гавеля В. Л., д. філос. н., професор;
Дрожанова О. М., к. соціол. н., доцент.

© Мейжис І. А., Мельничук В. М., 2013

Дата надходження статті до редколегії 30.10.2013 р.

МЕЙЖИС Ірина Альбертівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: соціальні психологія, соціальне самопочуття, соціальні цінності, соціальний капітал.

МЕЛЬНИЧУК Василь Михайлович – магістрант кафедри соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: соціальні психологія, міжособистісна довіра, соціальні страхи.